

military achievements and use of coercive methods in creating their empire, their adeptness at winning the peace through effective use of imperial rhetoric deserves perhaps greater recognition than it is commonly given. The *münshat* corpus as a whole and especially the dimension devoted to domestic correspondence is perhaps the ideal place to look for proof that in the last analysis for the Ottomans the pen truly was mightier than the sword.

- Yusuf Meddah 220424
- Varak ve Gülsâh 210087

EINIGE MERKMALE DES AJEMTÜRKISCHEN NACH DEN
„ASERBAIDSCHANISCHEN“ REZENSIONEN VON VARQA-
U GÜLSÂH VON YÜSUF MEDDÂH¹

HEIDI STEIN

Das wahrscheinlich im Jahre 1342 (743 h.) in Sivas verfaßte Mesnevi *Varqa-u Gülsâh* gehört zu den Quellen, mit denen sich ein Forschungsprojekt zu irantürkischen Sprachvarietäten an der Universität Mainz beschäftigt und das sich zuletzt auf die historischen Zeugnisse des türkisch-iranischen Kontaktgebiets in Westasien konzentrierte. Anhand verschiedenartiger Originaltexte soll versucht werden festzustellen, ob und wenn ja, in welchem Ausmaß, es in diesem Raum eine einigermaßen homogene überregionale irantürkische Sprachform gegeben hat, die als Vorläufer des Aserbaidchanischen gelten kann. Da der Geltungsbereich dieser Sprachform größer als der des heutigen Aserbaidchanischen gewesen sein muß, sind ihr bisher vorläufige Namen wie *Türk 'Acâmî* (Bellér-Hann 1995), „lingua turcica agemica“ (nach Raphael du Mans in der zweiten Hälfte des 17. Jh., s. Johanson 1985: 145; 1997: 87, 89), *Acem Türkî* oder *Ajemtürkisch* (Stein 2005: 186) beigelegt worden.

Geeignete Sprachdenkmäler der Region sind bisher noch zu wenig linguistisch untersucht worden. Ein gelungenes Beispiel ist die sprachliche Analyse des Prosatextes *Tārīx-i Xatā'ī* aus Zentraliran vom Ende des 15. Jh. (Bellér-Hann 1995), worin die genannten Bezüge diskutiert werden. Bellér-Hann (1995: 125, 128) betont zusammenfassend, daß das Ajemtürkische ihres Textes dem Altanatolisch-Türkischen sehr nahe steht und diese Nähe aufgrund seiner Isoliertheit und durch die ständige Konfrontation mit dem Persischen, gegen das es sich behaupten mußte, lange bewahren konnte.

¹ Dieser Beitrag beruht auf einem Vortrag, der auf dem Symposium „The Evolution of Turkic in Iran“ (17.-19. Dezember 2004) des turkologischen Projekts C.2 im Sonderforschungsbereich 295 der Universität Mainz gehalten wurde.

D468

değildir. Yazar, Yahudiler içinde bulanık kimlikli "Marrano"lar diye bir gruptan söz eder. "Marranoları kesin biçimde kategorileştirmenin güçlüğü, Righetto, diğer adıyla Anriquez Nuñez ya da diğer adıyla Abraham Benvenisti vakasının da gösterdiği gibi, Yahudiler için bile zorlu bir meseleydi. /.../ Venedikteki Yahudi cemaatinin önderlerinden biri, Righetto'yu bir Marrano , 'ne bir Yahudi ne de Hıristiyan olduğu için...yelkenleri egemen olan dini veya siyasi rüzgara göre değiştirmeye hazır 'iki dümenli bir gemi' olmakla suçlamıştır. Bu kararsız durum aileden gelen bir özellik gibi görünmektedir. Righetto'nun babasının, "ne Hıristiyan ne Yahudi ne de Türk olduğu ve kendisinin paranın yasasından başka yasa tanımadığı söylenmiştir" (s. 158). Marranoların çıkarları için kılıktan kılığa girenlerden, bugün söylediklerini, ertesi gün unutanlardan ve hep güçlüden yana olanlardan veya görünenlerden pek farkı yoktur.

Osmanlı'da ticaretin genellikle gayrimüslimler tarafından yürütüldüğü ve Türklerin ticareti bilmedikleri ve sevmedikleri biçiminde yaygın bir kanaat vardır. Şüphesiz bunun doğruluk payı yüksektir. Ancak buna uymayan örnekler yok değildir. Dursteler, sayısı çok olmasa da Osmanlı'da ticaretle uğraşan yöneticilerin bulunduğunu belgelemiştir. Bazı Osmanlı idarecileri de uluslararası ticarete gayrimüslim aracılar yoluyla katılmışlardır. Zira o dönemde de ticaretin önemli zenginlik kaynağı olduğunu görmemek mümkün değildir.

Dursteler, İstanbul'la ve Galata ile ilgili olarak birkaç defa Evliya Çelebi'ye de başvurur. Birinde Galata'nın nüfusuyla ilgili olarak Evliya Çelebi'nin 200.000 kâfir ve 64.000 Müslüman bulunduğunu bildiren tahminini epey şişkin bulur. "Ama şehrin yapısını belki daha iyi yansıtan onun, 17. yüzyıla gelindiğinde Galata'nın 93 mahalleye -70 Rum, 17 Müslüman, üç Avrupalı, iki Ermeni ve bir Yahudi mahallesi- sahip olduğunu bildiren raporudur." (s. 232). Başka bir bağlamda daha Galata'daki meyhaneler ve şaraplarla ilgili olarak Evliya'nın eserine gönderme vardır. Ancak yazar, Hammer'in iki ciltlik İngilizce Seyahatname çevirisini kullanmış ve bunu birincil yayımlanmış kaynaklar arasında göstermiştir. Hammer'in 1846'da yayımlanan Seyahatname çevirisi birincil kaynak sayılabilir mi?

Dursteler'in kitabı da Valensi'nin kitabı da geniş ölçüde birincil Venedik kaynaklarına dayanıyor, Osmanlı İmparatorluğu, özellikle gücü dolayısıyla Venedik Cumhuriyeti tarafından dikkatle gözleniyor. Balyoslar, tacirler, dragomanlar Venedik Cumhuriyetinin radarı gibi çalışıp onun için bilgi toplamaya çalışıyorlar. Osmanlı İmparatorluğuna kendi ürettiği belgelerden bakılabileceği gibi Venedik Cumhuriyeti vb. bazen müttefik, bazen düşman bir devletin belgelerinden de bakılabilir. Hiçbir zaman tek yanlı bir bakış kandırıcı olamaz. Tarih anlatısının sağlığı kullanılan belgelere bağlıdır. Ama ne olursa olsun tarihçi sonunda bir anlatı kurgular. Hem bu anlatıda hem de belgelerde boşluklar vardır. Tarihin yorumu bu boşlukların doldurulması çabasıdır. Dursteler'in eserini din eksensli bir tarih yorumu saymak mümkündür. Zira metinde din hem ticari ilişkilerde hem kimliğin oluşması sürecinde en temel unsurlardan biri sayılmıştır. Gerek Orta Çağ gerekse Yeni Çağ'da din insanların hayatında şimdikinden daha önemli bir yer tutuyordu. Elbette o dönemi yazan bir tarihçiden de bu gerçeği göz ardı etmesi beklenemez.

Bu yazıda sözü edilen kitaplarla ilgili boşluklar var. Hiçbir yazı ele aldığı metni tam olarak kuşatamaz. Bu boşlukları doldurabilmek için en doğru yol söz konusu metinlere başvurmaktır.

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Yıldız, Ayşe (2009). *Mustafa Çelebi Varka ve Gülşah*.
3 c. Harvard: Harvard University Press.

Bilal Güzel*

Varka ve Gülşah, konusunu Arap anlatılarından almış olup Benî Şeybe kabilesinden iki kardeş olan Hilal ve Hümam'ın çocukları arasında yaşanan aşkı anlatan çift kahramanlı aşk mesnevisidir. Bir Arap hikâyesi olmakla birlikte mesnevi şeklinde ilk defa 11. yy Gazneli şairi Ayyukî tarafından yazılmıştır. Fars ve Türk edebiyatlarında birçok Varka ve Gülşah mesnevisi yazılmıştır. Türk edebiyatında Varka ve Gülşah mesnevisi ilk olarak 14. yy şairlerinden Yusuf-ı Meddah tarafından kaleme alınmıştır. Yusuf-ı Meddah Varka ve Gülşah hikâyesini her ne kadar meclisler halinde ve topluluk karşısında anlatılmaya uygun yazmışsa da konu açısından, Ayyukî'nin eserini model almıştır. Yusuf-ı Meddah'ın *Varka ve Gülşah* adlı mesnevisi 1974 yılında Grace Martin Smith tarafından Berkeley Üniversitesinde, ülkemizde ise 2007 yılında Kâzım Köktekin tarafından yayınlanmıştır.

Türk edebiyatında Varka ve Gülşah mesnevisi yazarlardan biri de 16. yy şairlerinden Defteremini Mustafa Çelebi'dir. Anadolu Sahası Türk edebiyatında metni elimizde olan mesnevi formundaki ikinci eser olan Mustafa Çelebi'nin *Varka ve Gülşah*'i, kütüphane kayıtlarında mesnevi Bedîi adına kayıtlı olduğu için bugüne kadar edebiyat tarihlerinde yer almamıştır. Eseri yayına hazırlayan Yıldız, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 1020 numarada kayıtlı Bedîi'ye ait olan Varka ve Gülşah mesnevisini tespit etmekle işe başlamıştır. Ancak eser ve müellifi olduğu iddia edilen Bedîi hakkında yaptığı araştırmada, kaynaklarda Bedîi adına kayıtlı böyle bir eser bulunmadığı gibi mesnevi metninde de yazarının Bedîi olabileceğine dair bir bilgiye rastlamaz. Araştırmacı *Meşâirü'ş-şuarâ*'nın Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi nüshasının Mustafa Çelebi biyografisinde, şairin *Varka ve Gülşah* adında bir mesnevi telif ettiği bilgisine rastlar. Ancak gerek bu tezkirenin diğer nüshaları gerekse *Künhül-abbâr* ve *Keşfü'z-zünûn*'da Mustafa Çelebi'ye atfedilen mesnevi *Mihr ü Vefa*'dır ve bugün araştırma eserlerinde kayıp mesnevilerden biri olarak gösterilmektedir. Ayrıca, araştırmacı aynı şekilde Gubarî'nin Mustafa Çelebi'ye sunduğu *Yusuf u Züleyha* mesnevisinin son beytinde Mustafa Çelebi'den "Sâhib-i nazm-ı Varka vü Gülşah" şeklinde bahsedildiğini tespit etmiştir. Bunların yanı sıra kaynaklarda Mustafa Çelebi'nin *Mihr ü Vefa* mesnevisinden örnek olarak verilen beyitlerin, İstanbul Arkeoloji

* Araştırma Görevlisi, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü

One source calls Ruzayq the *ṣāhib mukās Miṣr*, or the man in charge of the customs of Egypt, and another says that he was in charge of *jawāz Miṣr* (the customs, lit., the passage or crossing point of Egypt) for al-Walīd I (r. 86–96/705–15), Sulaymān (96–9/715–7), and 'Umar II. There were, of course, other customs stations along the Egyptian coast, but the revenues² at Ayla must have been the highest.

BIBLIOGRAPHY

This article makes use of two electronic text repositories, *al-Maktaba al-shāmīla* and *al-Jāmi' al-kabūr*. See Paul M. Cobb, Scholars and society at early Islamic Ayla, *JESHO* 38 (1995), 417–28; Muḥammad Ḥamādullāh, *Majmū'at al-wathā'iq al-siyāsiyya*, Beirut 1405/1985; al-Maqrīzī, *Kitāb al-mawā'iz wa-l-i'tibār fi dhikr al-khīṭaṭ wa-l-āthār*, ed. Ayman Fu'ād Sayyid, 6 vols. (London 1422/2002–), index; Donald Whitcomb, Evidence of the Umayyad period from the Aqaba excavations, in M. A. Bakhit and Robert Schick (eds.), *Fourth international conference on the history of Bilād al-Shām during the Umayyad period*, vol. 2, *English section* (Amman 1989), 164–84.

MICHAEL LECKER

'Ayyūqī

'Ayyūqī is a poet of the fifth/eleventh century credited with the romance entitled *Varqa va Gulshāh*. We do not know whether 'Ayyūqī is a *nisba* or a pen name (namely the Persian name for the star Capella, near the Pleiades), and we have no accurate information about the author. A quotation of two verses by 'Ayyūqī in a single manuscript of the *Lughat-i Furs* ("Persian dictionary")—a work by Asadī Tūsī (d. 465/1073), dating from the middle of the fifth/eleventh century—indicates that he also composed *qaṣīdas* (eulogies). The *Burhān-i qāṭi'* ("Decisive proof"), another famous

lexicographic work, by Burhān Tabrīzī, mentions the title of *Varqa va Gulshāh*.

The text survives in a unique manuscript (Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 841), undated (although the handwriting must be from no later than the seventh/thirteenth century) and adorned with seventy-one illustrations. It is a romance of love and adventure, comprising about 2250 verses in the *mutaqārib* metre. There are also several lithographic editions of the Persian text, published in Tehran, Delhi, and Lahore.

The story was taken from Arabic sources. It is based on the adventures of 'Urwa b. Ḥizām 'Udhri, an Arab poet, and 'Afrā, the daughter of his paternal uncle 'Iqāl, whose romance was already famous before the fourth/tenth century. A book of *'Urwa wa-'Afrā* is mentioned in the *Fihrist* ("Catalogue") of Ibn al-Nadīm (d. c.385–8/995–8), a scholar and bibliographer from Baghdad, and the story is related in the *Kitāb al-aghānī* ("Book of Songs") by the Isfahan-born Baghdādī historian Abū l-Farāj al-Isfāhānī (d. 356/967). 'Ayyūqī claims to have produced the first Persian version of this romance. It is difficult to date the composition of the work precisely, although the use of archaic words, pronunciation, and certain grammatical peculiarities point to the early fifth/eleventh-century. The influence of the great epic poet Firdawsī (d. 410/1019 or 416/1025), author of the famous *Shāh-nāma* ("Book of kings") is evident in many passages.

Varqa va Gulshāh narrates the love between two young people belonging to the Banū Shabīh tribe, whose chiefs are two brothers, Humām, father of the youth Varqa, and Hilāl, father of the maiden Gulshāh. Brought up together, Varqa and Gulshāh fall in love, but the girl is abducted before their marriage by enemies led by Rabī' b.

Varka ve Gülşah (210087)

VARKA VE GÜLŞAH ÖYKÜSÜ ÜZERİNE*

Fatma ERKMAN-AKERSON**

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

1 Giriş

Varka ve Gülşah öyküsü, birçok başka halk hikayesi gibi, birleşmeleri engellenen sevgililerin birbirlerine kavuşmaya çabalamalarının öyküsüdür. Arap sözlü geleneğinden geldiği sanılır, düzyazı taşbaskılarının yanı sıra çeşitli dillerde manzum yazılmış örnekleri de vardır. Arapça, Farsça, Türkçe örnekleri olduğu gibi, Eski Fransızcadan Eski Norveççeye kadar Avrupa dillerinin çoğunda da anlatılmıştır. Kısacası, Varka'yla Gülşah'ın öyküsü, gerek tarih gerek coğrafya açısından çok geniş bir alana yayılmış, pek çok ozan ve yazar tarafından (bunların bir kısmının adını bilmesek de) yeniden ve yeniden anlatılmış ve yazılmıştır. Her anlatışta da bazı kesitler tercih edilmiş, bazıları ise atlanmıştır. Bu çalışmada, bu yayılma ve tercihler üzerinde durmak istiyorum.

Elimizdeki ilk belgeler, bu öyküyü bir (iki, üç?) Arap şairin yaşam öyküsü olarak aktarıyor. Daha sonra Farsça (XI. yy) ve Türkçe (XIV. yy) yazılmış değişiklikleri görüyoruz.

Şekil 1 Varka ve Gülşah (Topkapı Sarayı Kitaplığı / 841 - Ayyuki metni, nakkaş: Hoy'lu Abdülmümin)

* Konuya dikkatimi çeken Prof. Dr. Mehmet Kanar'a, bazı konularda bana yardımcı olan Prof. Dr. A. Naci Tokmak'a ve minyatürlere ulaşmamı sağlayan Nazan İpşiroğlu'na teşekkürlerimle.

** Yeditepe Üniversitesi - Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

210087

VARAKA ve GÜLŞAH

- 1 AYŞE YILDIZ, Türk edebiyatında Varka ve Gülşah mesnevileri ve Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah mesnevisi, Gazi Üniversitesi, Doktora, 2008

419. YÜSUF-i MEDDÂH Varqa ve Gülşâh [s. TA 3.376].
Rez. Vanessa SHEPHERD, BSOAS 40.3.1977.624-625. — Georg
HAZAI, AAL 5.6.1977.1089-1090. — Ewald WAGNER, ZDMG
128.1.1978.210.

YUSUFI, Meddah: Varaka ve Gülşah. Yayınlayan ve izah eden: Ord. Prof.
İsmail Hikmet Ertaylan. İstanbul 1945 Burhaneddin Erenler Matbaası.
45+29 s. 8°
F. 40 k.

«İstanbul Üniversitesi Yayınlarından»
«Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dalı Nu. 1»
«Türk Edebiyatı Örnekleri 1»
Bibliyografya : 45. s.

16 ARALIK 1993

10960 SOUCEK, P. Ethnic descriptions in Warqa va
Gulshah. 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi,
23-27 Eylül 1991, Atatürk Kültür Merkezi — İstanbul:
bildiriler. 9th International Congress of Turkish Art,
23-27 September 1991, Atatürk Cultural Center:
contributions. Vol. 3. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı,
1995 (T.C. Kültür Bakanlığı yayınları, 1703; Özel-
Kongre dizisi, 20-1), pp.223-233

13 NISAN 2001

LEYLA ve MEJNUN
VARAKA ve GÜLSAH

19 TEMMUZ 1993

SAFA, Zabihollah. Comparaison des origines.
et des sources des deux contes persans:
"Leyli et Madjnoun" de Nizami et "Varqa et
Golchâh" de Ayyuqi. Colloquio sul poeta
persiano Nizami, Roma, 1977, pp. 137-147.

355. YÜSUF-i MEDDÂH Varqa ve Gülşâh [s. TA 3.376, 5.419, 6.439, 7.388].
Rez. Mehmed ÇAVUŞOĞLU, TBED 23.1977-1979(1981).329-346. — Ta-
lat TEKİN, JAOS 100.3.1980.351-353.

AYYUQI : Varqa va Gulshah. Vollständige Faksimile Ausgabe
der Handschrift Istanbul, Topkapi Saravi Müzesi, Hazine
841. Kommentar von F. Çağman und M. S. Ipşiroğlu. 2 Bde
(Faksimile--Kommentar). Graz 197? --Codices selecti, ?

MELIKIAN-Chirvani, A. S. : Le roman de Varqa et Golsah,
essai sur les rapports de l'esthétique littéraire et
de l'esthétique plastique dans l'Iran premongol, suivi
de la traduction du poème, 33 pl. dont 2 en coul., 262
pp., Arts asiatiques, t. XXII, 1970.

Kitapsinovi-yi Iran, c. VII (1366.H.S.) Tehran
s. 872.

14 IRANISCHE SPRACHE

210087
VARAKA
ve GÜLSAH
1657. 'Aiyūqī: Warqa und Gulshah / Ayyuqi. Übertr. aus dem
Pers. und mit einem Nachw. vers. von Alexandra Lavizzari. —
Zürich; [Stuttgart]: Manesse-Verl., 1992. — 201 S. : Ill. —
(Manesse-Bibliothek der Weltliteratur)
Einheitssacht.: Warqa wa Gulšâh <dt.>
ISBN 3-7175-1820-8 — ISBN 3-7175-1821-6 32 A 19682

17 NISAN 1995

"Yusuf-ı Meddah, Varka ve Gülşah; a fourteenth Century
Anatolian Turkish Mesnevi. Grace Martin Smith. Ph. D. Thesis.
The University of Berkeley, 1974.

3 MART 1996

1616. Gâhrâmanov, Gâhankir Vahid-oğlu: Jusif Maddâh
»Vârqa vâ külsâh« : (XIV üsr Azärbâjgan jazyly abidäsi.
Mätñ vâ grammatik öçerk) / G. V. Gâhrâmanov, Z. T.
Hâgyjeva. — Bakı: Elm. 1988. — 181 S.
Inhalt: Aserb. Schriftdenkmal d. 14. Jhs — Text und gram-
mat. Studie. — Parallelsacht.: Jusif Maddach: »Vârqa i
Gjul'sach«. — In kyrill. Schrift, aserbajdschan. — Enth. Text:
Vârqa vâ Külsâh / Jusuf Maddâh — Einheitsacht.: Vârqa
wa-Gülshâh
30 A 13154

26 KASIM 1981

VARAKA ve GÜLSAH
'Ayyuqi.
[Varqa va Gulshah]
Varqa va Gulshah-i 'Ayyuqi / bi-ihitim-i Zabih
Allah Safa. — Teheran : Dāneshgāh-i Tihān, 1343
[1964]
29, 135 p., (4) leaves of plates : ill. ; 24 cm. — (Intisharāt-
i Dāneshgāh-i Tihān ; 897)
Persian
I. Safa, Zabih Allah.
PK6451.A84V3 79-971761 nef 9-29816
DLC CLU CU ICU MIU TxU

Daneshvari, Abbas. *Animal symbolism in Warqa wa Gulshah* (1986)
Abstr. ir. 10 (1987), 152. Y. Porter (F)

11 OCAK 1995

Varaka ve Gülşah

1.5.22- Anadolu Metinleri XIV. Asır, Dâstân-ı Varaka ve Gülşah, Halide Dolu, İÜ. EF. TDEB., (BT. 260), İstanbul 1945-46, 175 s.

Bitirme (Mezuniyet) tezi.

04 HAZİRAN 1996

Halide Dolu

23 KASIM 1992

Dâstân-ı Varaka ve Gülşah

Türk. Dâst. - T. 260

377. FLEMMING, B. Die Hamburger Handschrift von Yūsuf Meddāh Varqa vü Gülşāh. In: *TA* 3.155.267-273.

376. YŪSUF-i MEDDĀH Varqa ve Gülşāh. A fourteenth-century Turkish meşnevî. Grace Martin SMITH ed. Leiden, 1976, X + 222 S., 29 Tafeln.

210887 Varaka ve Gülşah

3.26- *Dâstân-ı Varqa ve Gülşah'ın Fiil Çekimi*, Halide Dolu, TDAY-Belleten, (Ankara 1954): 220-231.

04 HAZİRAN 1996

Hüseynova, Selige. "Mensur Varqa ve Gülşah hikâyesi." Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 2002. (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Fatma Sabiha Kutlar)

02 AĞUSTOS 2007

1401 DANESHVARI, Abbas. *Animal symbolism in Warqa wa Gulshah*. Oxford: Oxford University Press, 1986 (Oxford Studies in Islamic Art, II) 91pp.

05 AĞUSTOS 1992

Varaka ve Gülşah

2.76- Türk Edebiyatı Örnekleri I. Varaka ve Gülşah, İsmail Hikmet Ertaylan, İstanbul 1945.

04 HAZİRAN 1996

Varaka ve Gülşah

2.78- Varaka ve Gülşah. Yūsuf-ı Meddah. A Fourteenth Century Anatolian Turkish Mesnevî, Grace M. Smith, Leiden 1976.

04 HAZİRAN 1996

23 KASIM 1992 - Varaka ve Gölşah

1230 SAFANI, A. The battle scenes of *Varqa wa Gölşah* and their prototypes. *Marsyas*, 21 (1981-82) pp.1-6 [Istanbul, Topkapı Sarayı Museum, ms.Hazine 841.]

23 KASIM 1992 - Varaka ve Gölşah

3612 DANESHVARI, Abbas. Symbolism of the rabbit in the manuscript of *Varqa wa Gölşah*. *Essays in Islamic art and architecture in honor of K.Otto-Dorn*. Ed. Abbas Daneshvari Malibu: Undena, 1981 (Islamic Art & Architecture, 1). pp.21-27

28 TEM 2006

Smith, Grace Martin. "*Yüsuf-ı Meddâh, Varaka ve Gölşah: a fourteenth century Anatolian Turkish mesnevî.*" Ph.D. diss. The University of Berkeley, 1974. (Danışman: Prof. Dr. Andreas Tietze)

388. YÜSUF-İ MEDDÂH *Varqa ve Gölşah* [s. TA 3.376, 5.419, 6.439].
Rez. J. R. WALSH, *JRAS* 1978.1.80-82.

Volume 1

Coordinating Editor:
Abbas Daneshvari

Editorial Board:
Eva Baer
Lisa Golombek
Robert Hillenbrand

Warqa wa Gulshah
Minyat

Essays in Islamic Art
and Architecture

In Honor of Katharina Otto-Dorn

Edited by Abbas Daneshvari

1981 Ulotoban

709.17671

ES

LIBRARY
Department of Islamic
Art, Architecture and Culture
ISTANBUL

UNDENA PUBLICATIONS
Malibu, 1981

SYMBOLISM OF THE RABBIT IN THE MANUSCRIPT OF WARQA WA GULSHAH¹

Abbas Daneshvari

Introduction

This article is the first of two papers on the symbolism of animals in the manuscript of *Warqa wa Gulshah* and, on a broader level, in the medieval art of Islamic Iran. The theme of this paper, and the following one, is to show that these animals are allegories which symbolize the essence of the actions or themes represented in the miniatures and narrated by the text. This paper focuses on the symbolism of the rabbit.

The manuscript of *Warqa wa Gulshah* is the earliest extant illuminated book of Islamic Iran.² It has seventy-one miniatures illustrating the text of a tragic love affair between the hero Warqa and his beloved Gulshah. It is an eventful, stormy love story filled with battles, unions, partings, deaths and even a scene of resurrection by the Prophet Muhammad.

A majority of the miniatures in this manuscript include representations of animals that are not mentioned in the text (rabbits, cats, dogs, a rooster, a hen, a grasshopper, and a mouse). Assadullah Souren Melikian-Chirvani, who has published a detailed and comprehensive article on the manuscript of *Warqa wa Gulshah*, has considered these animals solely as elements of design and decoration and has not been concerned with their symbolic role.³ I believe that these animals are more than pure design and I hope to show this in the following pages. My method will be to use the medieval sources of Iran to define the symbolism of the rabbit and then test the validity of my findings in the miniatures of *Warqa wa Gulshah* manuscript.

Literary Evidence on the Rabbit

Leaving aside the zoological contexts in which the rabbit is mentioned,⁴ we find ample evidence of an allegorical role for this animal. A number of sources associate the rabbit with cleverness, trickery and survival. This concept can best be seen in the story of "The Lion and the Rabbit" in *Kalila wa Dimna*.⁵ This narrative describes the wild animals who lived in a beautiful meadow and were continually disturbed by the horrible ordeal of the lion's hunt. To remedy this hardship they approached the lion and offered him one of their own for his daily feeding if only in return he would cease his chase. The lion agreed. Thereafter, each day one unlucky animal was chosen by lottery and sent to the lion's lair. When the lot fell upon the rabbit he asked his fellow animals for a respite so that he might free them all from the cruelty and tyranny of the lion. Having won their approval, he waited until it was past the hour of the lion's lunch and then set out slowly for the

مجله دانشکده ادبیات

بمناسبت هزاره ابن سینا
این شماره یادبود آن حکیم بزرگ اختصاص یافت

شماره ۴ سال اول

تهران - تیرماه ۱۳۴۳

مجله

دانشکده ادبیات

شماره ۴ سال اول

۱۳۴۳

تیرماه

يك مثنوی گم شده از دوره غزنویان

ورقده و گلشاده هیوتقی

بقلم: دکتر احمد آتش

استاد زبان فارسی در دانشگاه استانبول

دوره غزنویان یا دوره سلطان محمود غزنوی (سلطنت در سالهای ۳۷۸-۴۲۱) یکی از دوره‌های مهم و رونق دار ادبیات فارسی است: زبان فارسی از طرفی اقلا در ساحت نظم موقع و جای عربی را بطور قطعی احراز کرده، از طرفی دیگر با لشکرهای سلطان محمود برهندوستان مستولی شده و در آنجا موقع يك زبان ادبی گرفته است. بقول دولت‌شاه که محتملا مبالغه آمیز است در دربار این سلطان بزرگ چهارصد نفر شاعر بود. امروز نام و چند بیت بسیار کم از این شاعران باطلاع ما

۱- کتاب تذکره الشعراء، چاپ E.G. Browne، لندن-لیدن، ۱۹۰۱، ص ۴۴

۲- نظامی عروضی سمرقندی، چهارمقاله، نشر مرحوم میرزا محمد قزوینی، لیدن، ۱۹۱۰ (GMS. XI)، ص ۲۸ و متعاقب. محمد عوفی، لباب الالباب، چاپ E.G. Browne و میرزا محمد قزوینی، لندن-لیدن، ۱۹۰۶، ج ۲ ص ۲۸-۶۷. دولت‌شاه تذکره، چاپ مذکور، ص ۳۳ و متعاقب. منابع تالیه که بعد از این منابع اصلی می آیند و تدقیقات جدید، بااستثنای برخی، معلوماتی نو بدست نمی دهند.

x Varaka ve Gölshah

x

Ans Orientalis, vol. 4, 1961 Michigan

UN VIEUX POÈME ROMANESQUE PERSAN: RÉCIT DE
WARQAH ET GULSHĀH
PAR AHMED ATEŞ

LE RÉCIT DE WARQAH ET GULSHĀH QUI COMMENCE dans le désert auprès de la Mecque et qui s'achève, après de longues aventures, dans le bonheur, n'est à l'origine, comme nous avons tâché de le montrer dans un article antérieur,¹ que la vie du poète malheureux 'Urwah b. Ḥizām al-'Udhri qui avait vécu aux temps du calife 'Othmān (644-656) et du premier calife Umayyade Mu'āwiyah (661-680), tout au moins ses aventures que les plus anciens savants de la langue et de la littérature arabes nous ont racontées d'après les sources authentiques ou considérées par eux comme telles. Ce récit, après être resté, à ce qu'il paraît, assez longtemps oublié, surgit d'un part avec "Floire et Blanche-fleur" dans la littérature française du Moyen Age, d'autre part, avec *Warqah wa Gulshāh* de Yūsuf-i Maddāh, écrit en 770/1371, dans la littérature turque. Aussi, comme nous avons montré brièvement dans l'article mentionné, Mostarlı Dīyā'i, mort en 992/1584² a mis en vers l'histoire de Warqah et Gulshāh,³ mais il semble que cette version ne nous est pas parvenue. Le poète "Azeri" Masiḥi (onzième/dix-septième siècle) avait lui aussi mis le même sujet en vers dans le mètre de *Laylā ve Majnūn* de Nizāmī.⁴ En dehors de ces versions dans la langue turque classique il y en a des versions populaires dans la langue vulgaire, qui ont été éditées.⁵ Il faut y ajouter une version en prose en turc classique

oriental.⁶ On voit qu'à mesure que l'on s'approche des temps modernes, les ouvrages dont les sujets sont pris du récit de Warqah et Gulshāh deviennent plus nombreux. Mais avant l'ouvrage de Yūsuf-i Maddāh on sait très peu de chose sur ce récit. On rencontre seulement dans quelques dictionnaires persans des indications, qui, étant puisées dans des sources anciennes, remontent à des temps plus reculés. Par exemple Burhān-i Tabrizi (mort en 1062/1621) dans son dictionnaire *Burhān-i Qāṭi'* cite les noms de Warqah et de Gulshāh.⁷ Shu'ūri, dans son *Farhang-i Shu'ūri* (complété en 1075/1664-1665) donne quelques détails.⁸ À l'article "Gulshāh", après avoir dit qu'elle est l'amie de Warqah, il cite un vers de Mawlānā Jalāladdīn Rūmī (mort en 672/1273) avec un autre de Sūzanī (mort en 569/1173-1174).⁹

Ces indications montrent que le récit de Warqah et Gulshāh est bien connu dans la littérature persane, mais elles ne peuvent donner aucune idée sur son ensemble. Il faut donc

⁶ *Hikāye-i acibe ez ahvāl-i Gulshāh u Varka*, trad. Molla Abdullah Hacj b. Mīr Kerīm, Tashkent, 1324, Lithographie. Le traducteur dit dans sa préface qu'il traduit d'un ouvrage en vers persan, mais il ne mentionne pas le nom de son auteur. Une comparaison superficielle montre que ce n'est pas une traduction de 'Ayyūqī. Cet ouvrage est divisé en séances (*meclis*), ce qui montre qu'il était destiné à être lu à des petites ou grandes réunions. Il faut dire encore qu'il contient plusieurs morceaux en vers prêtés à ses héros.

⁷ Lithographie de Newal Kishor, 1305, vol. 2, pp. 331 and 375.

⁸ Éd. de Müteferrika, Istanbul, 1155, vol. 2, p. 420 b.

⁹ *Op. cit.*, vol. 2, p. 325 b. Ces vers sont empruntés par Riḍā-qulī Han, dans son dictionnaire, *Farhang-i ancuman-ārā-i Nāsirī* (Lithographie de Téhéran, 1288, s. v. Gulshāh).

¹ A. Ateş, *Les sources du récit de Warqa et Gulshāh* (en turc), *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, vol. 2, p. 1, et suiv. (Istanbul, 1948).

² *Kashf al-Zunūn* (éd. Flügel), vol. 3, p. 292.

³ Voyez Ch. Rieu, *Catalogue of the Turkish manuscripts in the British Museum*, London, 1888, p. 185.

⁴ Ch. Rieu, *op. cit.*, p. 209.

⁵ Voyez A. Ateş, l'article cité, p. 1.

Kılmayıp gayri lügata rağbet
Ezber etmektedir ehl-i gayret

02 MART 1993

Nuhbe'yi aksen yaşında yazmıştır. Manzume sona erince Üçüncü Şelim'e takdim etti. Bunu meydana getirirken yüz yirmi kitaba baş vurduğunu söyleyen şair caeri hakkında şöyle der :

Yazmadım pek lûgat-i meşhuru
Olmaya tâ zürefa menfuru
Zikrini ettiğim ekser ihmal
Çölde irad olunan bazı mekal
Zeyline derc olunup hem emsal
İstilûhat-ı garip-istimal
Tuhfe'den oldu dübâlâ, vâlâ
Etmemiş mislini kimee imlâ
Hall-i emsal beli müşküldür
Bilür anı o ki dâna-dildir.

Uzun zamanlar tedris âleminde büyük roller oynayan iki eseri bu cepheden incelemek, ayrıca hususiyetlerini izah etmek başka bir makaleye muhtaçtır.

Şanizade'nin verdiği habere göre ölümünden iki yıl önce nikris'e düçar olarak yatağa düştü. Nihayet yukarda kaydettiğimiz gibi 1224 de vefat etti. Edirne kapısı dışında Tekke hizasında gömülüdür. Sururi arkadaşı hakkında bir kaç vefat tarihi söylemiştir. Bunlardan biri şudur :

Gülşen-i Cenneti me'vâ kıla Sünbülzade

O zaman yirmi dört yaşında olan Keçecizade İzzet Molla da şu kit'ayı yazmıştır.

*İntikal etti Reis-üş Şuara Vehbi-i pîr
Haşrede Hazret-i Hassan ile Hak ükbâpa
Rihlet ettikte rebî içre yazıldı tarih
Gülşen-i Cennet ola mesken-i Sünbülzade*

Türk Dil ve Edebiyatı Dergisi, c. 1, 1946 İstanbul
Dergi / Kitap
Kütüphanede Mevcuttur
58
21105-121

I. Hikmet Ertaylan

YÜSUFİ - İ MEDDÂH

Yeni iki Varaka ve Gülşah' nushası - Hamûşnâme - i Dasitani
İblis-i Aleyhillâ'ne ve Maktel-i Hüseyin

VARAKA ve GÜLŞAH

H. 770 de yazmış olduğu *Varaka ve Gülşah* [1] adlı Türkçe bir mesnevisini, faksimile olarak yayınladığımız şair meddah Yûsufî'nin bu defa diğer iki *Varaka ve Gülşah* nushası elimize geçti.

[1] Talebe ve ilgililerin faydalanmaları için yayınlamakta olduğumuz belgeler arasında çıkan *Varaka ve Gülşah* adlı mesneviye yakından ilgi göstererek bizi sıfahen ve tahriren ikaz lütfunda bulunan ve *Varaka* kelimesinin : a - *Verka* b - *Verka* olacağını söyleyen hattâ, Burhân-ı Kati'da ra'nın sükûnu ile olduğunu hatırlatan arkadaşlarıma, bu samimi alâkalarından dolayı, teşekkür ederken, gerek talebemizden ve gerek dostlarımızdan bir çoğunun bu münasebetle vaki olan müracaat ve meraklarının tatmini için, bu hususta, bir iki söz söylemek zorunda kaldık.

1 - „Güvercin“ mânasına gelen *verka* ورکا kelimesi *azra* عذراء gibi bir kadın adıdır. Hikâyenin kahramanı olan *Varaka* ise, erkektir. Bu münasebetle *Verka* ورکا olmasına ihtimal yoktur. Filhakika *Azerbaycan edebiyatı tarihi* adlı eserimizde (C. II, S. 210 - 212) şair Mesihî'nin *Varaka ve Gülşah*'ından bahseder ve nümune verirken, onun da bu kelimeyi *Verka* şeklinde yazmış olduğunu söylemiş ve aynen de almıştık. Bu imlâ şekli münasebet gözetilmeden işlenmiş bir hatâdır. Nitekim, orada *Gülşah* kelimesi de başka bir hatânın kurbanı olarak *Gülşad* şeklinde yazılmıştır ki biz, bunları şairden ziyade istinsah edenin bir hatâsı olarak kabul ediyoruz.

2 - *Verka* ورکا, yani Burhân-ı Kati'nin da gösterdiği tarzda Râ'nın sükûnu ile tesbit olunan şekle gelince, bu da, vezin zarureti dolayısıyla, gerek farsça ve gerek türkçe metinlerde, tahrif olunmasından ileri gelmiş bir yanlış olduğu meydandadır. Kelime aslen arapça olduğuna göre, kıraatindeki sihhati öğrenmek için arapça me'hazlere baş vurmak tabiidir. Farsça Burhan'lar, Ferheng'ler bu zarureti halletmek salâhiyetinden çok uzaktır. Kelimenin aslı *tabak* طباق gibi *varak* وررق dır. Râ'nın sükûnu ile değil, fethasıdır. Lisânimizde bir çok yerlerde kullanılmaktadır. a) Bütün eski mekteplerde : senin defterin kaç varaklıdır? 50 varaklı bir defter aldım. b) Kütüphanecilikte : Filan kitabın filân varaklıdır. c) Tezhib işlerinde : Filan divânın tezhibine 30 deste altın varak gitmiştir. d) Kalemkârlık ve yaldızcılıkta : Altın varak, gümüş varak, gibi *Varaka* kelimesi ise, *varak* kelimesinin *tabak* da

51-19

Kitap
de Mevcuttur

Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

Ahmed Ateş

VARAKA VE GÜLŞAH MESNEVISİNİN KAYNAKLARI

Mevzuunu divan edebiyatından alan Türk halk hikâyeleri arasında en az ehemmiyet verilmiş, oldukça eskidenberi mâlûm olduğu halde, en az dikkat ve tetkik edilmiş olanı, şüphesiz, *Varaka ve Gülşah*'tır. Bu hikâye, bir halk romanı olarak, birkaç defa taş basması ile neşredilmiş¹, bir defa da Mehmet Salih tarafından yeni yazı ile bastırılmıştır². Umumî Kütüphane'de bir de yazmasına tesadüf edilmektedir³. Diğer taraftan, bunun klâsik şekillerinden biri olan Meddah Yusuf'un *Varaka ve Gülşah*'ı, 770/1368-69 senesinde, yani XIV. asırda, yazılmış olduğundan, Ana-

¹ Bk. O. Spies, *Türk Halk Kitapları*, İstanbul 1941, İstanbul - Eminönü Halkevi dil, tarih ve edebiyat şubesi neşriyatı, No. 19, mütercimim Behçet Gönül'ün mukaddimesi, s. XIII, not 14.

² Bozkurt basımevi, İstanbul 1941.

³ Umumî kütüphane, Nr. 5523.

Copious references are given in the notes but these are not always as helpful as they might be. For example n. 2 on p. 124 and n. 1 on p. 125 give a series of page references to al-Ṭabarī, but not all of these are relevant to the points under discussion. Rather more attention to the chronological sequence of events would, perhaps, have been helpful to the reader.

ANN K. S. LAMBTON

X *Varaka ve Gülşah*

GRACE MARTIN SMITH (ed. and tr.):
Yūsuf-i Meddāh: Varqa ve Gülşāh.
A fourteenth century Anatolian Turkish
mesnevī. x, 222 pp., 29 plates.
Leiden: E. J. Brill, 1976. Guilders 64.

The delightful story of Varqa and Gülşāh, lovers known from Persian sources, probably entered Turkish literature in the fourteenth century A.D.; it lived there for a long time, finally passing into the folk tradition. Yūsuf-i Meddāh, author of the version with which Grace Martin Smith presents us, followed the basic plot of the Persian story by 'Ayyūqī, although its antecedents are believed to have been Arabic. Yūsuf's version of this popular tale is extremely important, being, Smith says, the first Anatolian Turkish romantic narrative poem. It is not a Ṣūfī allegory although certain mystical motifs are present and it is in cheerful contrast to stories of other star-crossed lovers in that it has a happy ending on a purely human level, for eventually the dead lovers are brought back to life to marry and live happily on earth for a further 40 years.

Very little is known about Yūsuf-i Meddāh, who gives the composition date of *Varqa ve Gülşāh* as 770/1368-9 and there is some dispute as to what else he produced. Nothing substantial about him has been written in English and very little in Turkish or other languages, so Smith has produced a most useful work. In her well-presented book, she gives a pleasingly brief introduction to the historical and literary background, followed by short sections on Yūsuf and the development of the story, summarizing Yūsuf's plot and giving examples to illustrate differences between his and 'Ayyūqī's versions. She describes the manuscripts and deals with linguistic and spelling peculiarities of the text, which comes next, in transliteration and English translation, followed by a glossary and a facsimile of the Koyunoğlu manuscript, which she has used as the basis for her edition. Since various manuscripts of this *mathnawī* exist, it would have been more useful if she had given a different one, as Ertaylan has already published this one (but without transliteration)¹ and his facsimile is, although occasionally slightly blurred, easier to read on the whole, as it is larger. V. 379, which Smith says in a footnote is written in the margin

¹ İsmail Hikmet Ertaylan, *Varaka ve Gülşah* (İstanbul Üniversitesi Yayınlarından, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dalı No. 1), İstanbul, 1945.

of Q, does not appear at all in her facsimile, although it is in Ertaylan's. Although the book is large enough to take the full size (21 × 14 cm.), the 'Facsimiles' [sic] in Smith's book are reproduced at less than actual size, which does not make for easy reading, since the scribe had, as the editor herself admits, 'a cramped and often careless and difficult script'. Had a matt instead of glossy format been used, it might have been possible to reduce the cost of the book.

Unfortunately, in working from this rather difficult manuscript, Smith has made errors and inconsistencies in transliteration and translation. Numerous inconsistencies in transliteration include *na're* (v. 158b, v. 418a) *na'ra* (v. 190b, v. 541b), *bāşed* (v. 366b, v. 681b, v. 1191b) *bāşad* (v. 533b, v. 535a), *xoş-nihād* (v. 290a) *xoş-nihād* (v. 18b) *xoş nihād* (v. 1518b).

lezzeti is mistransliterated as *lezzeti* (v. 5b), *sarxōş* as *sarhoş* (v. 649b), *qırq* as *kırk* (v. 1047a).

v. 355b: for *geberdi*, Q reads *giderdi*, which makes better sense. Other omissions from the apparatus criticus include v. 334b *rāyihām*: *reyhānum* Q.

v. 816a: *zehi cömert*: *zī cömerd* Q (and in Smith's facsimile the hemistich appears to end *dili* rather than *dil*).

Sometimes in the apparatus criticus the editor gives a reading in Arabic script, for no apparent reason, e.g. v. 500b reads for Q *اريرنده yerinde*. *Er yerinde* is perfectly acceptable.

I would suggest that v. 733b *اونيادی* Q reads *اونيادی (oynadı)*.

Q's reading for v. 1068a is not mainly illegible as the editor states, but reads *eyledür saña pes(?) nidesin*.

I suggest that Q v. 1011 reads *qanı Gülşāh-i nigārın ol qanı / cânımızda dur odr dilde canı*.

The translation is easy to read and fairly literal in most places, but the translator often omits words from her translation, e.g.

v. 102b: should read, 'Let me be the body for you, you be my soul'.

v. 489: 'Who is he? We do not even know who he is.

He is a hero; he has destroyed all of them [the heroes]'.

There are too many minor errors to mention them all. Samples follow.

v. 1606b: should be 'that his heart be a thousand mines for the conversion of hearts'.

v. 873a: 'ornaments filled with amber, gold necklaces, armlets . . .'

In v. 832, a note on *merverī*, which I have not found in any dictionary, would be helpful, as would notes in certain other cases, to explain how she has arrived at her translation, e.g. v. 142a on *virürse*.

v. 159: her translation does not really fit the Turkish of the first hemistich, although it makes good sense. A closer translation might be, 'Tonight, just as one commits robbery, you carry off Gülşāh with bravery'.

v. 408: her translation seems unnecessarily complicated.

v. 481: her translation is not very clear, although I have not thought of a better one to fit the context.

BSOR 40. c. s. 624. 1977 (HERTFORD)

Döne döne qanlar içirdi manqa gerdün-i dun,
Bir nece gün kim, meni dünyâde mehmân eyledi.

Rehmetî tek, ey sanem, zünnâr-i zülfün çoxları,
Küfre saldı, evvel ü âxır Müselmân eyledi.

Kötü felek, döne döne bana kanlar içirdi. Beni bu
dünyada ancak birkaç gün misafir etti.

Ey tapılacak kadar güzel sevgili! Papaz kuşağı gibi
olan saçların pekçok kişiyi Rahmetî gibi küfre gö-
türdü. Ancak eninde sonunda onları Müslüman
etti.

IX

Eyb olmas, şerh qıl ey gül, mana ehvâlnı,
Ze'ferenâ kim bedel etdi üzâr-i alını.

Sûret-i divâr tek elqisse heyrân olmuşam,
Kim ne yüz ilen çeker neqqâş xoş timsâlnı.

Tilbe könlüm kim, senin pendin eşitmez, neyleyim?
Ey lebi datlı ebes yere aqıtma balını.

Ey gül! Mânâ hâlini açıkla, ayıp olmaz. Al yanağını
safran gibi sararttı.

Kısacası duvar resmi gibi hayran olmuşum. Res-
sam, onun güzel resmini hangi yüzle yap-
maktadır?

Neyleyim ki, deli gönlüm senin öğütlerini işitmez.
Ey dudağı tatlı sevgili, balını boş yere akıtma.

18 TEMMUZ 1995

AZERBAIJAN TÜRK EDEBİYATI. IV.

Ankara. 1993, s. 217-221. DN: 25729-2

Mes'ud Mesihî

(XVII. Yüzyıl)

Rükneddin Mes'ud Mesihî, XVII. yüzyılın büyük şairlerindendir. Mesihî ilim âleminde "Varaka ve Gülşah" adlı manzum hikâyesi ile tanınır. Bu eserinde "Zenbur ve Esel" (Arı ve Bal) ile "Dâne ve Dam" (Yem ve Tuzak) adlı iki mesnevisini daha zikretmesine rağmen Mesihî'nin bu mesnevileri günümüze kadar ulaşmamıştır. Bazı kaynaklarda onun lirik şiirlerinden örnekler verilmişse de onun şiirlerini bir araya getiren "Divan"ı elimizde bulunmamaktadır. Mesihî'nin

"Varaka ve Gülşah" adlı manzum hikâyesi âşıkâne bir kahramanlık destanıdır. Şair, aşkı yeni bir şekilde kaleme almış, maddî ve manevî özellikleriyle örnek teşkil edebilecek yeni âşık tipleri ortaya koymuştur. Mesihî, bu eserinde hümanist düşüncelere de genişlik kazandırarak zulme ve kötülüğe karşı çıkmıştır.

Mesihî'nin bu manzum hikâyesinin Tahran ve Londra nüshaları bulunmaktadır. Eser, ilk olarak 1917 yılında E. Seferli tarafından yayımlanmıştır.

Varaka ve Gülşah'tan

HÜMÂMINDIR BU DURMAQ QILUBAN
OĞLU İÇÜN SÜRİ

Sâqî meni yıxdı ze'f-i hâlim,
Qerq eyledi gülzüm-i vebâlim

Xâli görürem elinde sâğır
Cennetde neden yox oldu kövser?

N'oldu degil ol rehik-i nâbın
Behçet-i abın, rûx-i şerâbın

Xümxânedin al o qıfl ü bendi
Pür eyle kedu-yi nûşxendi

OĞLU İÇİN ŞENLİK, BU ÇABALAYIP GAYRET
GÖSTERMENDİR.

Ey sâki! Beni bu güçsüz hâlim yıktı, günah de-
nizine batırdı.

Elindeki kadehi boş görüyorum. Cennetdeki
(bir nehir olan) kevser neden yok oldu?

O saf ve kızıl şarabın, şirin suyun, içkinin özü
ne oldu, bana söyle.

Meyhanenin kapısındaki o kilit ve bağı kaldır.
Tatlı gülüşünle içki kabını doldur.

DÂSTÂN-I VARKA VE GÜLŞÂH'IN FİİL ÇEKİMİ

HALİDE DOLU

XIV. yüzyıla ait Anadolu edebiyatı verimleri arasından bugüne kadar gelebilen Türkçe eserlerden birisi *Dâstân-ı Varka ve Gülşâh*'tir. Bu eser 1368-1369/770 yılında Meddâh Yûsuf adlı bir Türk şairi tarafından yazılmıştır. Rieu'nun *Türkçe yazmalar katalogu*'ndan¹ ve İ. H. Ertaylan'ın *Azerbaycan edebiyatı tarihi*'nden² öğrendiğimize göre, aynı konuyu daha sonraları Azerî şairlerinden Mesihî ve Osmanlı şairlerinden Mostarlı Ziyaî'nin de manzum olarak işledikleri tesbit edilmektedir. Bugünkü bilgimize göre ilk Türkçe *Varka ve Gülşah* mesnevisi yazarı Meddâh Yûsuf'tur. Bu mesnevinin Avrupa ve memleketimiz kitaplıklarında çeşitli nüshaları bulunmaktadır³. XIV. yüzyıl Türk edebiyatı ve dili malzemesi için pek zengin bir özellik gösteren bu eserde, yazılış yeri⁴, tercüme veya telif olduğu hakkında bir kayıt bulunmadığı gibi, ithafiye de yoktur. Fakat Varka ve Gül-

¹ Ch. Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London. 1888, 185 ve 209.

² İsmail Hikmet, *Azerbaycan edebiyatı tarihi*, Bakû 1926, II, 210.

³ Bu mesnevinin genel kitaplıklardan Üsküdar Selimağa Kitaplığında (No. 539), Türkiyat Enstitüsü Kitaplığında bulunan yazma nüshalarından başka, Prof. Ali Nihat Tarlan, Bay Raif Yelkenci - bu şahsın özel kitaplığındaki iki yazma nüsha için İ. H. Ertaylan'ın *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*'ndeki (İstanbul 1946, I, 105 v.d.) makalesine bakınız -, Bay İzzet Koyunoğlu - yine İ. H. Ertaylan tarafından 1945 yılında (İstanbul) *Varaka ve Gülşah adı ile eser hakkında oldukça etraflı bir giriş ve mesnevinin bütünüünün faksimilesi yayınlanmıştır* - özel kitaplıklarında da bazı nüshaları vardır. E. Blochet'nin *Türkçe yazmalar kataloğu*'ndan (*Catalogue des manuscrits turcs*, Paris 1933, II.) öğrendiğimize göre Paris Bibliothe-que Nationale' de de bir nüshası kayıtlıdır.

⁴ Eserde yazılış yeri açıkça bildirilmemiştir. Ertaylan'ın (*Varaka ve Gülşah*, İstanbul 1945, 1) işaret ettikleri üzere :

Evliyalar ulusu kutb-i cihan
Mevlanadur mest ü hazret biguman

beytinde bulunan Mevlânâ Celâleddin'i öğme anlamındaki bağlılığa bakarak şairimizin bu eseri Konya ve yöresinde yazdığı düşünülebilirse de, bu bağlılık kesin bir ip ucu değildir.

ANIMAL SYMBOLISM
IN
WARQA WA GULSHĀH

Abbas Daneshvari

0 8 HAZIRAN 1999

Bogazici University Library

39001100238610

14

Published by Oxford University Press
for
the Board of the Faculty of Oriental Studies,
University of Oxford

1986

175881

Türk Dil Kurumu Yayınları

Yûsuf-ı Meddâh

Varka ve Gülşah: (inceleme – metin – dizin) / Yûsuf-ı Meddâh; Haz. Kâzım Köktekin. - Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007.

XXIV; 522 s.; 24 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 885)

Dizin var.
Bibliyografya var.
ISBN 978-975-16-1927-3

1. Türk Edebiyatı – Mesnevi I. Köktekin, Kâzım (haz.) III. k.a.

819.1

Yûsuf-ı Meddâh

VARKA VE GÜLŞAH
(İnceleme-Metin-Dizin)

210087

Türkiye Diyanet Vakfı İlahî Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	175881
Tas. No:	7811.216 -105.2

Hazırlayan

Doç. Dr. Kâzım KÖKTEKİN

5 EKİM 2008

Ankara, 2007

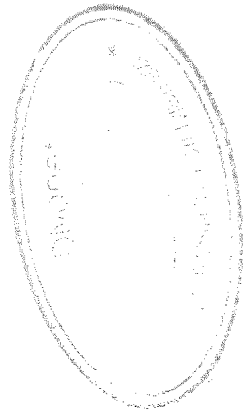
Battal Gazi üstün meziyetlere sahip bir kahramandır. Düşmanın üstüne korkmadan gider. İyiliklerini yaparken bir menfaat düşünmez, fakat darda kaldığında bu iyiliklerinin mutlaka karşılığını görür. İyi ata biner. Kılıç kullanmada çok mahirdir. Heybetli ve kuvvetlidir. Zeki ve basiret sahibidir. Mücadelesi islâmı yaymak uğruna olmuştur.

Bütün bu özellikler Battal Gazi'nin Türk toplumunca Alp-Gazi tipi olarak benimsenmesine yetmiştir.

Milletler birtakım kişileri yüceltirken ona kendi karakteristik vasıflarından özellikler katar. Kahramanların nesiller boyu sevilmesi ve yaşatılmasının sebebi de budur. Bir Arap kahramanı olduğu araştırmacılar ve tarihçilerin çoğu tarafından kabul edilen Seyyid Battal Gazi'nin karşımıza **Türk Battal Gazi** olarak çıkmasının sebebi de bundan başka birşey değildir.

II. Battal Gazi ve Malatya Çevresi
Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğler.
[Malatya 19-21 Ekim 1987]
İstanbul-1988, s. 163-166. ON: 50184

21. TEMMUZ 1997

(1) Pertev Naili BORATAV, *İslam Ans. "Battal" maddesi, C.II, s.344 Hasan KÖKSAL, Battalnamelerde Tip ve Motiv Yapısı, Kültür ve Turizm Bak. MİFAD Yın., Ankara, 1984, s.36.*

VARKA VE GÜLŞÂH MESNEVİSİ'NİN MALATYA'DAKİ BİR NÜSHASI ÜZERİNE

Zeki Kaymaz

14. Yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden olan Varka ve Gülşâh mesnevîsi, Yüsfi adlı bir şâir tarafından kaleme alınmıştır. Mesnevînin konusu Halife Osman ve Muaviye zamanında yaşamış olan Arap şâiri 'Urvat b. Hizam'ın hayatından alınmıştır.¹ Hikâye olan 'Ayyûkî tarafından İran Edebiyatı'na sokulmuş, Yüsufî'nin ilk Türkçe Varka ve Gülşâh'ından sonra, Osmanlı şâiri Mostarlı Ziyâi ve Azerî şâiri Mesihî de Varka ve Gülşâh mesnevîleri yazmışlar, Doğu Türkçesinde de aynı konu mensur olarak işlenmiştir.²

Mesnevînin konusu özetle şöyledir: Mekke ilinde Humâm ve Hilâl adlı beylerden Humâm'ın bir oğlu, Hilâl'in de bir kızı olur. Birarada büyüyen çocuklar, birbirlerine kuvvetli bir sevgiyle bağlıdırlar. Yetişkin bir çağa geldiklerinde, kabilenin ileri gelenleri iki gencin evlendirilmelerini isterler. Gülşâh'ın güzelliğini duyan ve kâfir bir kabilenin reisi olan Beni Amr Pelfid, düğün gecesi bir baskınla Gülşâh'ı kaçıtır. Varka hemen harekete geçer ve gizlice Beni Amr'ın ordugâhına girerek Gülşâh'ı bağlı olduğu çadırdan kurtarır. Bunun üzerine iki tarafın ordusu karşı karşıya gelir. Meydanda Beni Amr er diler. Gülşâh karşısına çıkar, fakat yenilerek tekrar esiri olur. Gülşâh'tan sonra ortaya çıkan Varka'nın babası Humâm'ı Beni Amr şehid eder. Ertesi sabah Varka ile Beni Amr karşı karşıyadırlar. Döğüş esnasında Varka atından düşer ve esir olur. Beni Amr'ın yanına getirilirler. Bir ara Gülşâh hile ile Amr'ı öldürür ve iki sevgili kaçarlar. Fakat Varka artık babasız kalmış ve servetini yitirmiştir. Bu sebeple Gülşâh'ın annesi kızını vermek istemez. Varka da Yemen Şahı olan dayısının yanına gitmek üzere kırk gün mühlet alarak yola çıkar. Yemen'e geldiğinde şehrin muhasara edildiğini ve dayısının esir olduğunu görür. Çeşitli kahramanlıklar gösteren Varka, dayısını kurtarmağa muvaffak olur.

Bütün bunlar olurken, Şam hükümdârı Melik Muhsin, Gülşâh'ı ister. Arzusu hilâfına Gülşâh Şam'a gönderilir. Varka ise büyük bir servetle Yemen'den döner. Varka'ya bir mezar gösterilerek Gülşâh'ın öldüğü söylenir. Çok üzülen Varka'nın hâline acıyan Gülşâh'ın bir sırdaşı gerçeği söyleyince, Varka Şam'a gider. Tesadüfen Varka'yla karşılaşan Melik Muhsin onu saraya getirir. İki sevgilinin karşılaşmasıyla gerçeği anlayan Melik, Gülşâh'ı boşayıp onları evlendireceğini söylese de Varka bunu kabul edemez ve Şam'dan ayrılır. Yolda Allah'tan canını almasını diler ve ölür. Gülşâh ise bu haberi duyunca Varka'nın mezarı üstünde intihar eder. Bu esnada oradan geçmekte olan Hz. Muhammed'e çevresindekiler hadiseyi anlatırlar, ondan bu iki aşığı canlandırması için Allah'a dua etmesini isterler. Peygamber'imizin duasıyla iki sevgili canlanır ve kırk yıl daha mesut bir

- ۸- اورنگ و گل چهر
 ۹- بدیع الزمان نامه
 ۱۰- بشیه و جمیل
 ۱۱- بهرام و گلندام
 ۱۲- بهرام و ناهید
 ۱۳- بهرام و بهروز (باغ ارم)
 ۱۴- بهزاد و پریزاد
 ۱۵- بیژن و منیژه
 ۱۶- پرورتی و نوررتی
 ۱۷- توبه و لیلی
 ۱۸- جمشید و خورشید
 ۱۹- جم و گل
 ۲۰- حسن و جان
 ۲۱- حسن و دل
 ۲۲- حسن و عشق
 ۲۳- حسن و گل
 ۲۴- حسن و گوهر
 ۲۵- حسن و ناز
 ۲۶- حسن و جهانگیر یا شاهنامه عشق
 ۲۷- خورشید و پروانه
 ۲۸- خورشید و مهیار
 ۲۹- خسرو و شیرین
 ۳۰- خرم و زیبا
 ۳۱- خنگ بت و سرخ بت
 ۳۲- خضرخان و دولرانی
 ۳۳- خورشید و ماه
 ۳۴- خیر و دختر کرد
 ۳۵- دادمه و گرامی دخت
 ۳۶- داستان معشوق بنارس
 ۳۷- داستان دختر برهمن
 ۳۸- داستان دختر پادشا و شاهزاده خداداد
 ۳۹- داستان دختر و پسر برهمن
 ۴۰- در مکنون
 ۴۱- دستور عشق
 ۴۲- دل و جان
 ۴۳- دل افروز نامه
 ۴۴- دله و مختار
 ۴۵- دولت خان و دختر رابعه
 ۴۶- دلکش و پیروش
 ۴۷- رستم و تهمنه
 ۴۸- رابعه و حسن بصری

- ۴۹- رباب و رعد و اسما
 ۵۰- رابعه و بکتاش
 ۵۱- رعنا و زیبا
 ۵۲- راز و نیاز
 ۵۳- رتن و پدم
 ۵۴- زال و رودابه
 ۵۵- زور عشق
 ۵۶- زیبا و نگار
 ۵۷- زهره و خورشید
 ۵۸- زهره و منوچهر
 ۵۹- زیبا و زیور
 ۶۰- سوز و گداز
 ۶۱- سلیمان و بلقیس
 ۶۲- سلامان و ایسال
 ۶۳- سرو و تذرو
 ۶۴- سرو و گل
 ۶۵- سیف الملوک و بدیع الزمان
 ۶۶- سعدی و سلمی
 ۶۷- ساتن و مینا
 ۶۸- سعدی و اسما
 ۶۹- سی نامه
 ۷۰- سعد و همایون
 ۷۱- سودابه و سیاوش
 ۷۲- سلیم و سلما
 ۷۳- شاهد و عزیز
 ۷۴- شاه و درویش
 ۷۵- شمس و طغری
 ۷۶- شمع و پروانه
 ۷۷- شیخ صنعان و دختر ترسا
 ۷۸- شاهد و مشهود
 ۷۹- شادبهر و عین الحیوه
 ۸۰- شور خیال
 ۸۱- شیرین و فرهاد
 ۸۲- شکسته و سرد
 ۸۳- شیدوش و تاهید
 ۸۴- صنم و برهمن
 ۸۵- عاشق و معشوق
 ۸۶- عروه و عفره
 ۸۷- فرهاد نامه

- ۸۸- فیروز و شوخ
 ۸۹- فرهاد و گلستان
 ۹۰- فیروز و شهناز
 ۹۱- فیروز و نسرين
 ۹۲- قاصد و مقصود
 ۹۳- قیس و لبنی
 ۹۴- کامروپ و کاملتا
 ۹۵- گلرخ و هرمز
 ۹۶- گل و خسرو
 ۹۷- گل و هرمز
 ۹۸- گل و بلبل
 ۹۹- گل و صنوبر
 ۱۰۰- گل و نوروز
 ۱۰۱- گوی و چوگان
 ۱۰۲- لعل و گوهر
 ۱۰۳- لیلی و مجنون
 ۱۰۴- محمود و ایاز
 ۱۰۵- مخزون و محبوب
 ۱۰۶- مهر و ماه
 ۱۰۷- منصور مجنون
 ۱۰۸- مهر و محبت
 ۹- مهر و مشتری
 ۱۱۰- مهر و مهربان
 ۱۱۱- محمد و علی
 ۱۱۲- مهر و نگار
 ۱۱۳- مهر و وفا
 ۱۱۴- مونس العشاق
 ۱۱۵- مثنوی خلیل زرگر
 ۱۱۶- مثنوی روشن ضمیر
 ۱۱۷- معالی و مظاهر
 ۱۱۸- ملکزاده و پری
 ۱۱۹- مهر و هلال
 ۱۲۰- میگا و مینوهر
 ۱۲۱- ناز و نیاز
 ۱۲۲- ناظر و منظور
 ۱۲۳- نقل عشاق
 ۱۲۴- نیرنگ عشق
 ۱۲۵- تل و دمن
 ۱۲۶- نوروز و جمشید
 ۱۲۷- نوروزیه و بهروزیه
 ۱۲۸- ویس و رامین
 ۱۲۹- وامق و عذرا
 ۱۳۰- واله و سلطان
 ۱۳۱- ورقه و گلشاه
 ۱۳۲- هما و همایون
 ۱۳۳- همایون و گلنار

- ۱۳۴- هنس و جواهر
 ۱۳۵- هند و بشر
 ۱۳۶- یوسف و زلیخا
 ۱۳۷- ...

ورقه و گلشاه

بخش عظیمی از ادب فارسی را منظومه‌های غنایی تشکیل داده است و تاکنون نیز سهم این منظومه‌ها در ادب مورد توجه و تدقیق محققان قرار نگرفته است و هم مجموعه‌هایی که حاوی این داستانها باشد. این داستان را از جهات مختلف می‌توان بررسی نمود که ما جهت اختصار را پیش گرفتیم:

معرفی منظومه و سراینده آن:

این منظومه را می‌توان در ردیف متون قدیم ادب فارسی محسوب داشت و هم در ردیف اولین منظومه‌های غنایی. اگرچه در قرون چهارم و پنجم عصری بنام منظومه‌های عشقی در تذکره‌ها است و بعضاً قسمتهایی، ولی بطور مستقل و سالم کم است. این منظومه شامل ۲۱۰۰ بیت و در بحر تقارب به وزن شاهنامه سروده شده است و انتخاب این وزن شاید بدان جهت باشد که در قسمتهایی از حالت بزمی به حماسی تبدیل می‌شود و این منظومه صحنه‌هایی از جنگهای قومی و قبیله‌ای عرب را بیاد می‌آورد.

تعداد ۱۰ غزل که تحت عنوان شعر از آن یاد شده در لابلای مثنوی و اکثراً قسمتهای حزن‌انگیز و آنجا که داستان در مواضع هجر و فراق قرار می‌گیرد وجود دارد.

غزلهای وی را می‌توان جزء اولین غزلیات عاشقانه ادب فارسی محسوب داشت و این شیوه یعنی آوردن غزل ضمن یک مثنوی، بعدها ادامه داشت بگونه‌ای که در آثار دوره‌های بعد می‌توان یافت. غزلها نیز بهمان وزن مثنوی یعنی به بحر تقارب سروده شده است و این

زیاده بر این فقط يك كلمه میخواهم بگویم، میبینم که در میان حضار محترم عده ای از دانشجویان هم حضور دارند و چون میدانم که هنگام امتحانات است از این يك ساعتی که برای گوش دادن بنطق این جانب صرف کرده اند خیلی تشکر میکنم. من خود در طول عمر در ازم بسیار امتحان داده ام و امتحان کرده ام و میدانم چه بلائیست! پس آرزو دارم که هر چه زود تر فارغ التحصیل شوند و اعضای فعال و مفیدی برای ملت خودشان بشوند. حق نگهدار ایران و تمام دوستان ایرانی من باشد.

108 MAYIS 1993

Mecelle-i Danışkade-i Edebiyat

c. II / sayı 1 (H. s. 1333) Tahran, s. 49-50

IRICA

آیا مثنوی «ورقه و گلشاه» عیوقی

همزمان شاهنامه فردوسی است؟

بقلم: آقای دکتر صادق کیا

استاد کرسی زبان و ادبیات پهلوی

آقای دکتر احمد آتش استاد زبان فارسی در دانشگاه استانبول در شماره پیشین این مجله^۱ گفتار سودمندی در شناساندن دستنویسی از يك مثنوی گمنام فارسی به نام «ورقه و گلشاه» نوشته اند^۲ و آن را به دلیلی از سروده های دوره محمود غزنوی دانسته اند.

گوینده مثنوی ورقه و گلشاه خود را «عیوقی» خوانده و آن مثنوی را به پادشاهی به نام ابوالقاسم محمود پیشکش کرده و وی را ستوده است. به نظر آقای دکتر آتش چون نام عیوقی دوبار در متن لغت فرس اسدی چاپ تهران^۳ آمده است و اسدی طوسی در سده پنجم هجری (یازدهم میلادی) میزیسته پس عیوقی دست کم همزمان اسدی است و ازین رو ابوالقاسم محمود بیشک ابوالقاسم محمود غزنوی است با آن که پادشاهان دیگری به همین کنیه و نام پس از محمود غزنوی در ایران بوده اند^۴. فقط به این دلیل است که آقای دکتر آتش مثنوی ورقه و گلشاه را از سروده های دوره محمود غزنوی و همزمان شاهنامه فردوسی میدانند. ایشان در پانویس شماره (۱) صفحه (۲) گفتار خود یاد آور شده اند که دو بیتتی که از عیوقی در لغت فرس چاپ تهران آمده است در چاپ P. Horn دیده نمیشود.

دو بیتتی که از عیوقی در لغت فرس چاپ تهران آمده در متن هیچیک از دستنویسهای آن کتاب نبوده است و آقای عباس اقبال (مصحح آن) آن را مانند بسیاری از

۱- مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، شماره چهارم سال اول، تهران ۱۳۳۳.

۲- عنوان گفتار ایشان اینست «يك مثنوی گم شده از دوره غزنویان- ورقه و گلشاه عیوقی». این گفتار در صفحه های ۱۳-۱ به چاپ رسیده است.

۳- به تصحیح آقای عباس اقبال، سال ۱۳۱۹، صفحه های ۲۲۳ و ۳۰۵.

۴- نگاه کنید به گفتار آقای دکتر آتش، صفحه های ۲ و ۵.

30. 'Aiyūqī is the name by which the author of *Warqah u Gulshāh* refers to himself.² There seems to be no other mention of him in Persian

literature apart from the two verses attributed to an author of the same name in the marginal additions to manuscript *nūn* of Aṣadī's *Lughat i furs*.¹ The poem in question, which is preserved in a unique, but obviously very old manuscript, is a *mathnawī* of more than 2200 verses in *mutaqārib* metre and is dedicated to a patron whom the poet calls² *sultān Maḥmūd, Abū l-Qāsim, sultān i ghūzī* and *amīr* [78] (read: *amīn?*) *i milal*; it would seem most likely that this is the well-known Yamīn al-daulah wa Amīn al-millāh Abū l-Qāsim Maḥmūd b. Sebūktigin of Ghaznah (389/999 to 421/1030) though it cannot, perhaps, be ruled out entirely that a later monarch with the same *kunya* and *ism* is intended.³ An interesting stylistic feature of the poem is the fact that nine times⁴ the poet interrupts the narrative to put short lyrical pieces into the mouths of various characters; these, too, are in *mutaqārib*, but use monorhyme.

The poem is based on the pre-Islamic Arabic story of the love of 'Urwah b. Ḥizām al-'Udhri and his cousin 'Afrā'; it is found in the *Kitāb al-aghānī* of Abū l-Faraj al-Iṣfahānī⁵ and was evidently the subject of a lost *Kitāb 'Urwah wa 'Afrā'* mentioned in the *Fihrist* of Ibn al-Nadīm.⁶ The author himself tells us⁷ that he has extracted his poem *zi akhbār i tāzi u kutb i 'arab*. Ateş has claimed an influence of the Arab-Persian story on the French romance of *Floire et Blancheflor*, but the evidence for this is fragile.⁸

Iranian critics have been rather dismissive of the literary merits of 'Aiyūqī's poem. None the [79] less, it is of considerable interest for the

¹Ed. Iqbāl p. 223, 305.

²p. 3.

³Other possibilities would be the Seljuq Mughith al-dīn Abū l-Qāsim Maḥmūd b. Muḥammad (511/1118 to 525/1131) or the Khwārizm-shāh Sultān-Shāh Abū l-Qāsim Maḥmūd b. ʿl-Arslān (568/1172-3 to 589/1193). If the latter were indeed 'Aiyūqī's patron it might be possible to equate our poet with the Majd al-dīn 'Aiyūq whom 'Aufī (II p. 354-5) includes among the poets of Khurāsān after Sanjar. However, critics have suggested that the style of *Warqah u Gulshāh* points more towards the Ghaznavid than to the Seljuq school of poets.

⁴p. 13, 15, 17, 20, 27, 75, 108, 110, 112.

⁵Būlāq edition of 1868, vol. XX p. 152-8; also in Brünnow/Fischer, *Arabische Chrestomathie* p. 29-36 of the Arabic section.

⁶ed. Flügel, p. 306.

⁷p. 5 and 122.

⁸See the discussion in Melikian-Chirvani p. 10-11.

31 TEM 2008

any) of this and of the various Turkish¹ and Kurdish versions of the story to 'Aiyūqī's poem remains to be examined.

Mss.: **Tehran** *Ilāhiyāt* I p. 250 (16th-17th century? Beginning missing); **Majlis** VIII p. 469 no. 2617 (18th century?); **Univ.** XII 3880 (recent); **Univ.** XIV 4775 (recent); **Shūrā i Islāmī** I 98 (recent).

Editions: **Persia** 1282/1865 (48 p.); **Delhi** n.d. (116 p.); 1306/1889 (in the margin of the *Chahār Part* of Aḥmad Jāmī, 127 p.); 1899 (112 p.); **Lahore** 1896 (again in the margin of *Chahār Part*, 128 p.); **Tehran** 1331/1913-4.

بار در کابل به خدمت او رفت و اظهار ارادت کرد. چون درگذشت، پیکرش را در روستای بینی حصار، نزدیک کابل به خاک سپردند و مرقد او زیارتگاه مردم آن جا است. در ۱۳۸۲ق آرامگاه او را بازسازی کردند و محمد ابراهیم خلیل* قطعه‌ای فارسی برای لوح مزار او سرود. وحی به فارسی شعر می‌گفت و برخی رباعیات او در تذکره‌ها آمده است. رباعیات او دارای مضامین عرفانی است.

منابع: رساله‌ی احوال و مناقب نوشه گنج‌بخش، میرزا احمد بیگ لاهوری، نسخه‌ی خطی، کتابخانه نوشاهی، اسلام‌آباد، ۳۲۰-۳۳۲؛ شریف‌الثوابع، ۱/۳۷۰-۳۹۰؛ مزارات شهر کابل، ۵۳-۵۴؛ آریانا، دوره ۲۱، شماره ۱۰، ۱۳۴۲ش، صص ۲۲-۲۴.

نوشاهی

ورقه و گلشاه (*va.ra.qe.va.gol.sah*)، مثنوی حماسی و عاشقانه، در بحر متقارب و در حدود دو هزار و دویست و پنجاه بیت، سروده‌ی عیوقی* از زندگی نویسنده این اثر جز این دانسته نیست که مداح دربار بود. یک مثنوی در بحر رمل مسدس سرود که دو بیت آن در لغت فرس به یادگار مانده است و نیز مثنوی ورقه و گلشاه را به نظم فارسی درآورد. درباره‌ی روزگار عیوقی و زمان نگارش این اثر میان ادب‌پژوهان اختلاف است. کسی که عیوقی در ابتدای اثرش وی را ستوده است و اثر را به او پیشکش کرده، سلطان محمود، مکنی به ابوالقاسم و ملقب به یمین‌الدوله و امین‌المله است. گروهی وی را سلطان محمود غزنوی (۳۸۹-۴۲۱ق) و برخی دیگر، محمود فرزند محمد فرزند ملک‌شاه سلجوقی (۵۱۱-۵۲۵ق) دانسته‌اند. رشد و بالندگی زبان و شعر دری در دربار غزنویان، رونق داستان‌سرایی در سده‌های پنجم تا هفتم، و رونق حماسه‌سرایی در سده‌های چهارم و پنجم هجری که سرایش آثاری چون خنک‌بت و سرخ‌بت و وامق و عذرای عنصری، شاهنامه‌ها، گرشاسب‌نامه اسدی طوسی و... را در پی داشتند، از دلایل گروه نخست برای نسبت دادن اثر داستانی و حماسی عیوقی به دوره‌ی غزنویان است. افزون بر این، دو بیت از اشعار عیوقی در لغت فرس اسدی طوسی (۴۶۵ق) نقل شده است که نسبت عیوقی به شاعران سده‌ی پنجم هجری را تأیید می‌کند. البته گروهی برآند این ابیات را دکتر معین - بر اساس حاشیه‌ی نسخه‌ی دست‌نویسی که پس از دوره‌ی اسدی طوسی (سده‌ی پنجم هجری) نوشته شده است - در هنگام تصحیح لغت فرس به این اثر افزوده است. به هر روی، گمان غالب بر این است که این

اثر در دوره‌ی غزنویان سروده شده است، به ویژه که نسخه‌ی خطی از داستان ورقه و گلشاه به دست ا.ک. صفراوف، پژوهشگر آذربایجانی، پیدا شده است که تاریخ ۴۰۹ق را بر خود دارد و مینیاتورهای آن را به عبدالؤمن خوبی، نقاش آذربایجانی سده‌ی پنجم هجری، نسبت داده‌اند. در این نسخه از سراینده‌ی اثر یاد نشده، اما به سبب همخوانی مطالب آن با اثر عیوقی جز کاستی چند صفحه، آن را همان ورقه و گلشاه عیوقی انگاشته و آن را گواه تعلق این منظومه به سده‌ی پنجم هجری دانسته‌اند. پژوهش در متن و بررسی همه‌جانبه‌ی سبک اثر، این گمان را به یقین نزدیک کرده است. ورقه و گلشاه عیوقی، چنان‌که در مثنوی‌سرایی رایج است، با ابیاتی در توحید، نعت و مدح سلطان آغاز شده و با ابیاتی در گرامی‌داشت سخن، پیشینه‌ی داستان و شرح آن ادامه یافته است. این حماسه‌ی عاشقانه هم مانند بسیاری آثار دیگر در ادب فارسی که ریشه‌ی عبری، عربی، یونانی یا هندی دارند، از داستانی عربی برگرفته شده است. عیوقی در آغاز اثرش، به اصل عربی این داستان اشاره کرده است. اصل این داستان سرگذشت عشق عروبه‌بن الحزام العذری، از شاعران دوره‌ی نخست اسلامی، و دختر عمویش عفرا دختر عقال است که نخستین راوی آن در میان شاعران عرب، ابوحرزّه جریر، از شاعران دوره‌ی امویان و اواخر سده‌ی یکم هجری، بود. گویا این اثر که عیوقی سروده‌ی خود را ترجمه‌ای از آن معرفی کرده است، به نظم بود. پس از آن، علی بن حسین مسعودی (-۳۴۶ق) در مروج‌الذهب و معادن‌الجواهر و ابوالفرج اصفهانی (-۳۵۶ق) در الاغانی، بخش‌هایی از سرگذشت این دو تن را روایت کرده‌اند. به هر روی، این داستان تا پیش از سده‌ی چهارم هجری، افزون بر آن‌که در میان مردم عرب دهان به دهان می‌گشت، در میان متون عرب نیز موضوع اثر ناپیدای عروه و عفرا شد که ابن‌ندیم در الفهرست از آن یاد کرده است. اما دومین شاعر و نخستین کسی که در زبان فارسی این داستان را با افزوده‌ها و تغییرهایی به نظم درآورد، عیوقی بود و هم‌او نام ورقه و گلشاه را به این داستان داد. ورقه و گلشاه پس از آن‌که به دست عیوقی به فارسی درآمد، به زبان‌های دیگر هم ترجمه شد. این داستان - جز بخش رستاخیز عاشق و معشوق - به ادبیات اسپانیا و از آن‌جا، در سده‌ی دوازده میلادی/ شش هجری، به فرانسه راه یافت و یکی از آثار بلندآوازه‌ی سده‌ی میانه فرانسوی را به نام فلوار و بلاش فلور/ *Floire et Blanchflor* شکل داد. ورقه و گلشاه به کردی هم ترجمه شد که نسخه‌ی آن در کتابخانه‌ی دانشگاهی در آلمان و عکس آن، به شماره‌ی ف ۱۳۷۸، در دانشگاه

Mustafa Gelebi Varka ve Gülşah: Giriş, İnceleme, Haz. Ayşe Yıldız,

Yay. Cemal Kafadar, Günül Alpay Tekin, 1. Kısım, Harvard Üniv. 2009, s. 17.

~~MATBAE TAAYHUNDAKİ HİTAN~~
~~SONRA GİLEN DOKÜMAN~~

I. BÖLÜM

25 Eylül 2017

A. TÜRK EDEBİYATINDA YAZILMIŞ VARKA VE GÜLŞAH MESNEVİLERİ

Konusunu Arap edebiyatından alan⁶¹ ancak bir mesnevi halinde ilk olarak İran edebiyatında görülen *Varka ve Gülşah* hikâyesi, Gazneliler devrinde Ayyukî adlı bir şair tarafından kaleme alınmıştır. İran edebiyatının diğer mesnevi konuları gibi yaygınlık kazanmamış ve klâsik İran edebiyatı içinde bu mesnevi sürekli Ayyukî ile hatırlanmış ve en başarılı örneğini onunla verdiği kabul edilmiştir⁶².

Klasik edebiyat geleneği içinde kaleme alınan kimi mesnevi konuları çok rağbet görmüş ve kendisinden sonra çok sayıda takipçi bulmuş olmasına rağmen *Mihr ü Mah*, *Mihr ü Vefa*, *Hüma ve Hümayun* ve *Varka ve Gülşah* gibi mesneviler ise gelenek içinde çok fazla takipçi bulamamış ve yaygınlık kazanamamıştır⁶³. *Varka ve Gülşah*, Türk edebiyatında ilk defa 1368-69'da Yusuf-ı Meddah tarafından⁶⁴ mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. On dördüncü yüzyılda bu konunun mesnevi şekliyle var olmasına rağmen yaygınlık kazanıp gelenekselleşmemiştir⁶⁵.

⁶¹ *Tabakatu's-suarâ, Kitabü's-sir ve's-suarâ* ile *Kitabu'l-agânî*'de olay örgüsü açısından *Varka ve Gülşah* hikâyesine çok benzeyen hikâyelere rastlamak mümkündür. Şair Antere, Murakkış, Urva b. Hizam ile Afra'nın aşk hikâyeleri, *Varka ve Gülşah* hikâyesi ile çok büyük benzerlik gösterir. Özellikle Murakkış'ın hayat hikâyesindeki olağan dışı benzerlik bu mesnevinin kaynağının Murakkış hikâyesi olduğunu düşündürmektedir. Hikâyeler hakkında bkz. Ahmed Ateş, "Varka ve Gülşah Mesnevisinin Kaynakları", *İÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1-2, 1946, s. 1-19; A. Sait Aykut, "Ölüm: Aşk ve İnanç Renginde", *Cogito, Ölüm Bir Topografya*, S. 40, Yaz 2004, s. 192-199; Ahmet Mermer, "Varka ve Gülşah", *TDEA, Dergah yay.*, C.8, İstanbul 1998, s. 508-509; Mesihî'nin *Varka ve Gülşah* mesnevisi için Aliyar Saferli, *Akkard Şumer Destanı ile Avesta'dan izler taşıdığı yorumunu yapmıştır*. (Saferli, a.g.e., s. 6)

⁶² İran edebiyatında yazılan *Varka ve Gülşah* mesnevileri için bkz. "İran Edebiyatında *Varka ve Gülşah* Mesnevileri ve Ayyukî'nin *Varka ve Gülşah* Mesnevisi" kısmı.

⁶³ Bu durumun sebepleri incelenmeye muhtaçtır. Ancak bu mesnevilerde entrik unsurun olmayışı, Nizamî gibi İran'ın büyük mesnevicilerinin hamseleri arasında bu konuların yer almayışı ilk akla gelen sebepler arasındadır.

⁶⁴ Mine Mengi, *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde bu mesnevinin müellifinin mi yoksa halka anlatan kişinin mi Yusuf-ı Meddah olduğunun bilinmediğini söylemektedir (Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1994, s. 90). Oysa *Mesnevi*'de Yusuf-ı Meddah'ın mahlasının varlığı bu mesneviyi telif eden kişinin o olduğunu göstermektedir.

⁶⁵ Şeyhî biyografisinde, Şeyhî'nin şiir diline yönelik eleştirilerin insafsızca olduğunu düşünen Latifi, Şeyhî'nin yaşadığı dönemde Türk [şiir] dilinde zarafet ve çağdaşı olan şairlerin şiirlerinde kullandıkları tabirlerde fesahat bulunmadığını ifade eder. Bu cümlesinin devamında, *Varka ve Gülşah* ve *Hurşid u Ferahşad* gibi Türkçe terkiplerle çok sayıda mesnevi yazıldığını söyler (Bkz. Rıdvan Canım, *Latifi Tezkiretü's-suarâ ve Tabsıratu'n-nüzemâ*, Ankara 2000, s. 340). Latifi'nin verdiği bilgilerin doğruluğuna güvenilecek olursa şu sonuçlar ortaya çıkar:

* Şeyhî'ye kadar Türkçe şiir dili olma sürecini ve bu sürecin sancılarını yaşamaya devam etmektedir.

* Şeyhî'nin şiir diline yönelik 16.yy.da bir takım eleştiriler yapılmaktadır. 16.yy. eleştiri ölçülerine göre Şeyhî'nin dili fesahat ve zarafetten uzak bulunmaktadır. Bu bir yüz yıl içinde Türk şiir dilinin gelişimini gösterir. Öte yandan Latifi'nin şairi kendi yaşadığı devre göre değerlendirilmesi gerektiği yolunda bir görüşü olduğu noktasında da ipucu verir.

Şeyhî öncesinde Türkçe pek çok *Varka ve Gülşah* ile *Hurşid u Ferahşad* mesnevisi yazıldığı konusunda verilen bilginin doğruluğu irdelendiğinde ise şu sonuçlara ulaşılır:

Varaka ve Golsah
218087

بررسی تطبیقی مضامین عاشقانه داستان ورقه و گلشاه

عیوقی با اصل روایت عربی

غلامحسین غلامحسین‌زاده^۱، یحیی عبید صالح عبید^۲، کبری روشنفکر^۳، ابوالقاسم راندر^۴

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۲. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۴. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران

پنیرش: ۸۷/۸۷۱

دریافت: ۸۷/۷۲۲

چکیده

منظومه عاشقانه ورقه و گلشاه از نخستین منظومه‌های داستانی فارسی در قرن چهارم و اوایل قرن پنجم است که موضوع آن داستان، دلدادگی عاشق و معشوق، با زبانی ساده است. مضامین گوناگون و جذاب عاشقانه این داستان، حاکی از قوت جنبه عاطفی آن است. هرچند عیوقی اصل این داستان را از اخبار و کتب عربی گرفته و به نظم درآورده است اما با افزودن جنبه‌های حماسی و مضامین و تصاویر جدید، آن را از اصل متمایز کرده است. موضوع این مقاله استخراج و بررسی تطبیقی مضامین عاشقانه این داستان و اصل روایت عربی (عروه و عفره)، بر مبنای مهم‌ترین ویژگی‌های عشق عذری (عقیف) است. نتایج به‌سبب آشنایی نشان می‌دهد که حضور اندیشه و تفکر خردگرا - که ریشه در فرهنگ و تمدن دیرینه ایران دارد - در انتخاب شخصیت‌ها و جایگاه آنان و همچنین شیوه پردازش ماجراها بر تمایز متن فارسی نسبت به عربی تأثیر آشکار گذاشته است. به عنوان نمونه، در روایت فارسی، عشق در عاشق از مکتب آغاز می‌شود که نشانگر فرهنگ و تمدن است، درحالی‌که در اصل روایت عربی، این عنصر وجود ندارد؛ به بیان دیگر، «آشنایی در مکتب» را رابوی ایرانی افزوده است. بر همین اساس، سایر مضامین این دو روایت، بررسی شده و ضمن ترسیم جدول تطبیقی مضامین عاشقانه، به مقایسه و تحلیل نقش مایه‌های هر دو روایت، در حوزه شخصیت، زمان، مکان و پیرنگ پرداخته شده‌است.

واژگان کلیدی: مضامین عاشقانه، ورقه و گلشاه، عروه و عفره، عشق عذری، ادبیات تطبیقی.

* نویسنده مسئول مقاله: Email: gholamho@modares.ac.ir

نشانی مکاتبه: تهران، قطعه بزرگراه شهید چمران و جلال آل احمد (پل گیشا)، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی، گروه زبان و ادبیات فارسی، صندوق پستی: ۸۴۱۱۴-۱۳۹۶.

تسلط بر روش‌های زبان و ادبیات تطبیقی
د.ا.ش. ۱، بهار ۱۳۹۰

۱. مقدمه

داستان ورقه و گلشاه عیوقی^(۱) برگرفته از داستان عروه و عفره، اولین داستان عشق عذری عربی است. این داستان به گفته عبدالحمید ابراهیم با داستان مرقش اکبر که در عصر جاهلی اتفاق افتاده نیز شباهت دارد (ابراهیم، ۱۹۷۲، ۳۷۱). داستان عروه و عفره به روایت اسباط بن عیسی العذری در کتاب *الغمانی* آمده و عیوقی، شاعر فارسی‌زبان، آن را در قرن پنجم با نام ورقه و گلشاه به نظم فارسی درآورده و مضامین حماسی و قهرمانی را هم به آن افزوده است. در همین عصر اندیشه حماسی بر جامعه حاکم بود و شاعران به حماسه توجه خاص داشته‌اند. از این رو سرودن شعر در بحر متقارب مثنی محذوف یا مقصور - که مخصوص منظومه‌های حماسی است - در این دوره رواج بیشتری داشته است. شاید به همین دلیل عیوقی به شخصیت‌های عاشق و معشوق داستان خود ویژگی‌های قهرمانی داده و این منظومه عاشقانه را در وزن منظومه‌های حماسی سروده‌است و هر جا به بیان وقایع میدان‌های جنگی رسیده، به تفصیل به توصیف پهلوانی‌ها، رجزخوانی‌ها و شیوه نبرد قهرمانان داستان پرداخته‌است و حتی از پیش خود ماجرابی حماسی با مضمون جنگ برای معشوق بدان افزوده و بزم و رزم را در کنار هم شکل داده‌است.

داستان عیوقی با داستان میاسه و مقداد (زراقط: ۲۰۰۸: ۲۱۷) نیز شباهت دارد؛ با این تفاوت که در داستان میاسه و مقداد مضامین رزمی و پهلوانی و رجزخوانی خیلی بیشتر است، و سیر حوادث و پایان داستان نیز با هم تفاوت‌هایی دارند.

براساس روایت عربی و آنچه محققان نقل می‌کنند، دو روایت عمده از داستان عروه و عفره وجود دارد؛ یکی بر مبنای روایت آثاری چون *الشعر و الشعراء* ابن قتیبه، *دم الهوی* ابی الفرج ابن جوزی، *مصارع العشاق* سرآج قارئ و *تزیین الاسواق فی اخبار العشاق* داود انطلیکی که محققانی چون عبدالستار الجواری و الطاهر لیبب آن را پسندیده‌اند و دومی بر مبنای روایت الاغانی اصفهانی، *الولای بالولیات* صفدی و *فوات الولیات* کتبی که مورد قبول محققانی چون عبدالحمید ابراهیم و شوقی ضیف است. در اینجا ما روش تلفیقی را برگزیده‌ایم و ترتیب حوادث و سیر منطقی ماجراها را بیشتر بر اساس روایت الاغانی و دیدگاه شوقی ضیف در کتاب *الحب العذری* نقل کرده‌ایم و در ضمن آن به *مصارع العشاق* و *تزیین الاسواق* نیز نظر داشته‌ایم.

پرسش اصلی این مقاله این است که مضامین عاشقانه این داستان با اصل روایت عربی چه نقاط